

Ο ΠΑΤΡΙΩΤΙΚΟΣ «ΝΙΚΗΡΑΤΟΣ» ΤΗΣ ΕΥΑΝΘΙΑΣ ΚΑΪΡΗ

Η «Ευανθία η εξ Άνδρου»¹ (1799-1866), υπήρξε μια εξαιρετική για την εποχή της γυναίκα, «τις των σπουδαιότερων ελληνίδων»², «μία από τας διαπρεπεστέρας γυναικείας μορφάς της αναγεννηθείσης Ελλάδος»³ με σπουδαία παιδεία⁴ και πνευματική τόλημ. Παρά την μοναδικότητά της, έμεινε πάντοτε στην σκιά του περιώνυμου διαφωτιστή Θεόφιλου Καΐρη, του «αγαπητού αδελφού και διδασκάλου»⁵ της.

1. Με αυτόν τον τρόπο υπογράφει την επιστολή της προς τον Αδαμάντιο Κοραή στο Παρίσι, (2 Αυγούστου 1814). Η επιστολή είναι γραμμένη στα γαλλικά. Η Ευανθία ήταν τότε μόλις 15 ετών και ζητούσε από τον Κοραή [...] Να στείλεις κανέν γαλλικόν βιβλίον ηθικών ή καμμίαν μικράν εγκυκλοπαιδείαν δια τους παίδας δια να το μεταφράσω και εγώ και ούτω να ωφελησω κατά την δυνάμιν μου, το γένος ημών [...]. Δ.Ι. ΠΟΛΕΜΗ: *Αλληλογραφία Θεοφίλου Καΐρη. Μέρος Β'. Επιστολαί Ευανθίας Καΐρη 1814-1866*, Καΐρειος Βιβλιοθήκη Άνδρου 1997 (επιστολή 1, σελ. 15). Ο Κοραής την αποκαλεί «φιλτάτην θυγατέρα» και «φιλόμουσον Ευανθίαν». Ενθουσιασμένος από την παιδεία της γράφει στον Θεόφιλο: «αποθνήσκω πλέον ευχαριστιμένος, αφού ίδω ότι η παιδεία επροχώρησε και εις αντάς του γένους μας τας γυναίκας». Δ.Σ. ΜΠΑΛΑΝΟΣ: *Ημερολόγιον της Μεγάλης Ελλάδος*: «Ευανθία Καΐρη» σελ. 372-376.

2. Στο εξώφυλλο της «Επιστολής Ελληνίδων τινών προς τας Φιλέλληνίδας» που τυπώθηκε στην Ύδρα το 1825, απουσιάζει το όνομα της συγγραφέως Ευανθίας Καΐρη. Αντ' αυτού αναγράφεται: «συντεθείσα παρά τινος των σπουδαιότερων ελληνίδων». Αντίτυπο της επιστολής βρίσκεται στη Δημοτική βιβλιοθήκη Πατρών.

3. Δημήτριος Σίμος ΜΠΑΛΑΝΟΣ: *Ημερολόγιον της Μεγάλης Ελλάδος*: «Ευανθία Καΐρη» σελ. 372-376.

4. Διδασκάλος της υπήρξε ο κατά 15 έτη μεγαλύτερος αδελφός της Θεόφιλος, από τον οποίο διδάχθηκε την αρχαία ελληνική, την γαλλική και ιταλική γλώσσα, μαθηματικά και φιλοσοφία. Ο γάλλος Didot ήλθε το 1817 στις Κυδωνίες όπου η Ευανθία είχε ακολουθήσει τον Θεόφιλο. Γνωρίζοντας από κοντά τα δυο αδέρφια, έγραψε: «Η χαριτωμένη Ευανθία, αδελφή του Θεοφίλου, ομιλεί απταίστως την Γαλλικήν και Ιταλικήν και την καθαρωτέραν αρχαίαν ελληνικήν. Γνωρίζει τελείως τα μαθηματικά και ασχολείται μετά τον αδελφού της εις την θεωρίαν των υπερβατικών συναρτήσεων και εις την σπουδήν των κοινωνικών τωών. Τis θα ήδυνάτο να υποπτευθή ότι εις αυτήν την άγνωστον πόλιν της Ασίας, μια μικρά και άθλια ουσία θα περιέλειε τόσον εξαιρετικήν μόρφωσιν; [...] Firmin DIDOT *Notes d'un voyage dans le Levant en 1816 et 1817*, Paris 1817, σσ. 375 και εξ.

Η Ε. ΚΑΪΡΗ μετέφρασε από τα γαλλικά με παραίνεση του Κοραή, το *Εγκώμιον εις Μάρκον Αυρηλίον* του ακαδημαϊκού Τομά (Ερμούπολη 1835), το *Περί αγωγής των νεανίδων του Φενελόν* και το *Συμβούλιον προς την θυγατέρα* μου του Bouilly (Κυδωνία 1820). Βλ. Δ.Σ. ΜΠΑΛΑΝΟΥ : «Ευανθία Καΐρη», *Ημερολόγιον Μ. Ελλάδος* 1927 και Δ.Π. ΠΑΣΧΑΛΗ: *Ευανθία Καΐρη 1799-1866*, εν Αθήναις τυτ. «Εστία» 1929.

Κατά πάσα πιθανότητα, η Ευανθία Καΐρη άσκησε το διδασκαλικό επάγγελμα στις Κυδωνίες, την Σύρο και την Άνδρο. Ο Ν. ΛΑΣΚΑΡΗΣ μάλιστα γράφει ότι «[...] εγένετο διευθύντρια του εν Κυδωνιάς Παρθενωγραφείου [...]» Ν. ΛΑΣΚΑΡΗ, *Ιστορία του Νεοελληνικού Θεάτρου*, τόμ. Ι, σ. 257, υποσημ. 1.

5. Πρόκειται για την πλέον τυπική επιστολική της προσφώνηση προς τον αδελφό της Θεόφιλο. Βλ. Δ. Ι. ΠΟΛΕΜΗ: *Αλληλογραφία... Επιστολαί...*, ως αν., σσ. 33-87.

Ο Θεόφιλος ΚΑΪΡΗΣ, υπήρξε μεγάλη φυσιογνωμία του ελληνικού Διαφωτισμού (1784-1853). Γόνος ιστορικής οικογένειας τής Άνδρου. Φιλόσοφος και μοναχός. Πρωτοπόρο, ανήσυχο και πολυσχιδές πνείμα καθώς και ακατάβλητος χαρακτήρας, σπούδασε στις Κυδωνίες, στην Πίσα και στο Παρίσι- όπου συνδέθηκε πνευματικά με τον Κοραή-Φιλοσοφία, Μαθηματικά και Φυσική. Επηρεασμένος από τα διδάγματα του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού, δίδαξε στην Ευαγγελική σχολή της Σμύρνης και στη σχολή των Κυδωνιών για 9 χρόνια, δίνοντάς της μεγάλην πνευματική αίσλη. Μέλος της Φυλικής Εταιρίας από το 1818, ένθερμος υποστηρικτής της επανάστασης -αυτός κήρυξε την επανάσταση στην Άνδρο- και πολεμιστής. Τραυματίστηκε στην αυγή εκστρατεία στον Όλυμπο και επέζησε μετά από πολλές περιπέτειες. Εκλεγμένος πληρεξούσιος της Άνδρου στα χρόνια του αγώνα, υπήρξε εκ των κυρίων συνεργατών στην σύνταξη του πολιτεύματος στην Εθνοσυνέλευση του Άστρους. Εκφώνησε τον χωρετισμό προς τον Καποδίστρια κατά την έλευσή του ως Κυβερνήτη. Ίδρυσε, χρηματοδότη-

«La charmante Evanthie»⁶, η προικισμένη με σημαντική καταγωγή, καλλονή και πνεύμα Ευανθία Καϊρή⁷ έζησε βίο χωρίς ιδιες εξάρσεις, χωρίς βιωματικές μεταβολές⁸ και σχεδόν σε πνευματική απομόνωση: «Περίπτωσης μύλλον θλιβερά δια μιαν λογίαν, η οποία προσέτι δεν απέκτησε και ιδιανή της οικογένειαν»⁹. Οι μετακινήσεις της από την γεννέτειρα Άνδρου υπήρξαν ελάχιστες¹⁰ –«φοβούμενη καθ' υπερβολήν την θάλασσαν»–, σχεδόν μόνο υπό το κράτος οικογενειακών αναγκών.

Το έργο όπως και ο βίος της δεν έχει ίδια, ανεξάρτητη υπόσταση. Είναι στενότερα συνδεδεμένο με τον Θεόφιλο και περιστρέφεται κατά κανόνα γύρω από τον βίο, το πνευματικό έργο, την πατριωτική, διαφωτιστική και κοινωνική δράση αλλά και τις περιπέτειες του αδελφού της. Το γραπτό έργο της –εκτός του μεταφραστικού– είναι κατά βάση επιστολικό¹¹. Οι διακόσιες και πλέον επιστολές της απευθύνονται κυρίως σε πρόσωπα του

σε, διηύθυνε και δίδαξε στο περίφημο Ορφανοτροφείο της Άνδρου από το 1836. Αρνήθηκε τον «χρυσούν σταυρόν του Σωτήρος», απαντάται διάκριση, που του απένειμε ο Όθων. Αρνήθηκε επίσης θέση καθηγητή στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Η ζήτη εκπαίδευση των μαθητών του Ορφανοτροφείου, περιλάμβανε μαθηματικά, φυσική, μεταφυσική, αστρονομία, φιλοσοφία, ρητορική, ποιητική, φιλολογία, ηθική κ.ά., μαθήματα τα οποία δίδασκε ο ίδιος και οι μαθητές των μεγαλύτερων τάξεων. Το Ορφανοτροφείο, ένα πραγματικό Πανεπιστήμιο της εποχής, προσείλκυσε πολύ μεγάλο αριθμό μαθητών. Εκεί ο Θ. ΚΑΪΡΗΣ άρχισε να διδάσκει τις περί φιλοσοφίας και χριστιανισμού απόψεις του, παρόμοιες με αυτές του Πλήθωνα, Γ. Γεμιστού, -θεωρία την οποία επεξεργάζονταν για χρόνια- με το όνομα «Θεοσέβεια». Για την νέα αυτή Θρησκεία που πρόσβει, υπέστη ανήκουστες διώξεις. Αρνούμενος να αποποιηθεί την «Θεοσέβειά» του στην Ιερά Σύνοδο, καθαιρέθηκε και εξορίστηκε σε μοναστήρια του Αιγαίου, όπου υπέστη μεγάλες κακουχίες. Αργότερα μετέβη στο Παρίσι και στο Λονδίνο όπου οι θεωρίες του βρήκαν πολύ μεγάλη απήχηση. Το 1844, όταν ψηφίστηκε το Σύνταγμα και καθιερώθηκε η ελευθερία της συνείδησης επέστρεψε στην Ελλάδα, αλλά πολύ γρήγορα άρχισαν και πάλι οι διώξεις εναντίον του. Το 1852 με χαλεπυμένη κατηγορία περί προσπλητισμού των μαθητών του, καταδικάστηκε και φυλακίστηκε για δυο περίπου χρόνια στην Σύρο. Γέροντας πια, πέθανε λίγες μέρες μετά την καταδίωξη του. Τις επόμενες ημέρες έγινε εκταφή της σορού του από τις αυτονομικές αρχές, αφαιρεθήκαν τα σπλάχνα του «αρετικού» και αντικαταστάθηκαν από ασβέστη. Με δικαστικές ενέργειες της οικογένειάς του αναφέρθηκε η καταδίωξη του, μετά θάνατον. Το πλούσιο έργο του, τα φιλοσοφικά και επιστημονικά πονήματά του, παραμένουν ακόμα και σήμερα αναξιοποίητα.

6. Χαρακτηρισμός του Firmin Didot ως αν. για την νεαρή, καλλονή και λογία -18χρονη τότε- Ε. Καϊρή. Βλ. και Δ.Π. ΠΑΣΧΑΛΗ: *Ευανθία Καϊρή 1799-1866*, ως αν.

7. Η οικογένεια της Ευανθίας Καϊρή ανήκε στις αρχαιότερες και επιφανέστερες οικογένειες της Άνδρου. Ήταν το τελευταίο παιδί της οικογένειας του Νικολάου Καϊρή και της Ασημίνας Καμπάνη. Τα έξι μεγαλύτερα αδέρφια της ήταν ο Ευγένιος (ο οποίος έγινε αρχιμανδρίτης της Ανατολικής εκκλησίας στο Λιβόνο), ο Ιωάσαφ, ο περίφημος Θεόφιλος (πριν από την χειροτονία του ονομαζόταν Τομάσος -Θωμάς-), η Μαρία και η Ασκαρού. Ο Θεόφιλος όταν ανέλαβε να διδάξει στην περίφημη σχολή των Κυδωνίων το 1812, πήρε μαζί του την μικρή Ευανθία με την ανατροφή και την εκπαίδευση της οποίας ασχολήθηκε προσωπικά.

8. Η Dora d' Istria μαρτυρεί ότι η Ευανθία εκτός των άλλων της προσόντων υπήρξε και περίφημη για την ωρασιότητα της ώστε την χητούσαν σε γάμο «αθήναια και ηγεμόνες. Αύτη όμως απεποιείτο [...]». Δ.Σ. ΜΠΑΛΑΝΟΣ: *Ημερολόγιον...*, ως αν. σελ. 373.

9. Δ.Ι. ΠΟΛΕΜΗ, *Αλληλογραφία...Επιστολαί...*, ως αν., εισαγωγή σελ. 2.

10. Κατά τον Δ.Ι. ΠΟΛΕΜΗ (ως αν. σελ. 9-10) δεν μετακινήθηκε παρά μόνον, από την γενέτειρα Άνδρο στις Κυδωνίες μέχρι το 1821. Από το '21 έως το '24 στην Άνδρο. Από το '24 μέχρι το '39 στην Σύρο ακολουθώντας τον άλλο της αδελφό, τον έμπορο Δημήτριο. Από το '39 μέχρι τον θάνατό της το 1866 και πάλι στην Άνδρο.

11. Ανάμεσα στις σημαντικότερες επιστολές, που συνέταξε, χωρίς συγκεκριμένο παραλήπτη, είναι και η εκτεταμένη επιστολή της: «Προς τας Φιλέλληνίδας» (1825), στην οποία ευχαριστεί τις ευρωπαϊκές φιλέλληνίδες για την συμπαράστασή τους στον αγώνα της ανεξαρτησίας, ενώ ταυτόχρονα εκφράζεται και ο αποτροπισμασμός του Γένους προς την στάση ορισμένων «πεπολιτισμένων» ευρωπαίων για την στάση τους εναντίον της επανάστασης. Την επιστολή προσυπέγραψαν 31 επώνυμες αρχοντοπούλες της εποχής από πολλές περιοχές της χώρας «από Αιγαίου πελάγους, από Ύδρας, από Σαλώνων, από Χίου, από Αθηνών από Λειβαδιάς». Ανάμεσά

οικογενειακού της περιβάλλοντος ή φίλους της οικογένειας. Την μερίδα του λέοντος καταλαμβάνει η επιστολογραφία προς τον λατρευτό της αδελφό Θεόφιλο, όπου με κάθε ευκαιρία εκδηλώνεται απολύτως ο θαυμασμός της προς αυτόν, η αγωνία της για τις περιπέτειες της πολυκύμαντης ζωής του, η ανησυχία για την τύχη του, η διαρκής πίκρα της διότι τον στερείται, η διακαής επιθυμία της να τον συναντήσει και να λαμπρυνθεί από το πνεύμα του.

Ο «Νικήρατος», «δράμα εις τρεις πράξεις, υπό ελληνίδος τινός συντεθέν»¹², τυπώθηκε στο Ναύπλιο το 1826. Σύμφωνα με την ημερομηνία της εισαγωγής –που έχει μορφή επιστολής με τίτλο «προς τας Ελληνίδας»–¹³, το έργο ή μέρος του γράφτηκε στην Άνδρο: «Εν Α[νδρω] 1826 Ιουλίου 11». Η Ευανθία Καΐρη δεν υπογράφει το δράμα της ούτε καν με τα αρχικά της. Μόνο η ένδειξη: «Η ***» βρίσκεται στη θέση υπογραφής της, «κατεχόμενη από υπερβάλλουσας συστολήν, η οποία έρχεται εις αντίφασιν προς την ζωρότητα της φαντασίας» της¹⁴.

Ο «Νικήρατος» κυριαρχεί ως εξαίρεση μεταξύ των γραπτών της. Την πένα της οδηγεί το συγκλονιστικό γεγονός της εξόδου του Μεσολογγίου, το οποίο αποτελεί το θέμα του έργου: «[...] Την ημέραν κατά την οποίαν ηκούσθη 'έπεσε το Μεσολόγγι', ποίαν αφήκεν πληγήν εις την κατώδυνον καρδίαν μας [...]»¹⁵. Η επιλογή του θέματος έχει ως φανερά αιτία το πατριωτικό καθήκον, το «μέγα χρέος»¹⁶, απέναντι στο οποίο είναι εξαιρετικά ευαίσθητη. Η Ευανθία Καΐρη δεν είχε μόνον συναίσθηση αλλά και συνείδηση της εξέχουσας ιστορικής στιγμής. Άρχισε αμέσως να συνθέτει τον «Νικήρατο», τον οποίο ολοκλήρωσε σε 3 μόλις μήνες μετά το γεγονός¹⁷, δημιουργώντας ένα ενδιαφέρον από κάθε άποψη ιστορικό δράμα, όπου περικλείεται ηχηρή ακόμα η πραγματικότητα και ξέουσες οι εντυπώσεις της ηρωικής εξόδου. Στον «Νικήρατο» ο τρόπος της δραματοποίησης αναλαμβάνει να υπηρετήσει μια ισχυρή συγγραφική έκρηξη, κατά την οποία η επιική έξαρση συναγωνίζεται την ποιητική διάθεση.

Ο «Νικήρατος» είναι η μοναδική της δραματολογική προσπάθεια, χωρίς συνέχεια. Γιατί όμως επέλεξε τον δραματικό λόγο ως μορφή του πιο εκτεταμένου γραπτού της έργου και έργου της πιο βαθιάς προσωπικής έκφρασής της; Είναι βέβαιο ότι η Καΐρη δεν

τους: η Μαρία κόρη Ιακώβου Τομπάζη, η Βασιλική κόρη Αναστασίου Τοσκαδού, η Ελένη σύζυγος Γ. Σακίνη, η Ειρήνη αδελφή Αντ. Μελιδόνη, η Ειρήνη Μιαούλη, η Αικατερίνα Σκουζέ κ.α. βλ. Δ.Ι. ΠΟΛΕΜΗ «Αλληλογραφία...» ως αν, σελ. 54-61.

12. Αντίγραφο του «Νικήρατου» βρίσκεται στην Δημοτική βιβλιοθήκη Πατρών, στο οποίο αναγράφεται προσοδείδα και ολοοείδα: *Νικήρατος. Δράμα εις τρεις πράξεις υπό ελληνίδος τινός συντεθέν*, Εν Ναυπλίου, εν τη τυπογραφία της Διοικήσεως, 1826. Η συτολή εμποδίζει την Ευανθία να υπογράψει το έργο της, καθώς και η απουσία πεποιθήσεως της ότι πρόκειται για δραματική συγγραφέα.

13. «Προς τας Ελληνίδας», σ. 9. Αντί προλόγου προτάσσεται στον «Νικήρατο» σύντομο κείμενο με τίτλο «Προς τας Ελληνίδας» σελ. 7-9, όπου εξηγεί τους ηθικούς και πατριωτικούς λόγους, οι οποίοι την ώθησαν στην συγγραφή του έργου.

14. Ο DIDOT παρατηρεί: «Δυστυχώς η περιορισμένη ζωή των ελληνίδων [...], όπου δεν εξέρχονταν της οικίας τους παρά άταξ του έτους, συντέλει ώστε να κατέχωνταν αίτια από υπερβάλλουσας συστολήν [...]».

15. «Νικήρατος»: «Προς τας Ελληνίδας», σ. 7.

16. «Προς τας Ελληνίδας», ως αν. Εδώ με ειλικρίνεια περιγράφει τις δυσκολίες που συνάντησε και το θάρος που χρειάστηκε για να φτάσει στην έκδοση του έργου της, αλλά: «[...] Το μέγα χρέος, το οποίο εστοχάζομην ότι έχω εις τα ιερά ταύτα της πατρίδος σφάγια, με έκαμαν να λάβω την τόλμην ταύτην. [...] Ως γνωστόν «Χρέος» ήταν και ο πρώτος τίτλος που ο Δ. Σολωμός θα έδινε στους «Ελευθέρους πολιορκημένους» του.

17. 10 Απριλίου 1826 έγινε η έξοδος και στις «1826 Ιουλίου 11» υπογράφει ήδη τον πρόλογο της έκδοσης!

αισθανόταν δραματουργός. Στην προκειμένη περίπτωση και εξ αιτίας ένθερμου πατριωτισμού, η βασική της επιθυμία ήταν «να εκθέσει εγγράφως όσα ενόμιζε ότι έβλεπε και ή-κουε» :

«Υπῆρξεν αδύνατον να λησμονήσω την νύκτα της 10ης του εφετεινού Απριλίου [...] εκείνα τα ηρωικά φαντάσματα, τα παλαιόντα τόσας ημέρας με την πείναν και με τον θάνατον [...] τας ημιθανείς γυναίκας και τα μόλις πνέοντα παιδιά [...] εκείνος των φίλων και συγγενών ο αποχωρισμός [...] αι ομιωγαί των μητέρων [...] εκείνοι οι ήρωες, όσοι απεφάσισαν να ενταφιασθούν υπό τα ερείπια του Μεσολογγίου [...] των υπονόμων αι εκρήξεις, αι φλόγες, τα χάσματα [...], ήρχοντο πάντοτε εις την φαντασίαν μου και ήτον αδύνατον να την εφησυχάσω, εάν δεν απεφάσιζα να εκθέσω εγγράφως, όσα ενόμιζα, ότι έβλεπα και ήκουα. Πόσον όμως εις εμέ υπῆρξεν δύσκολον να συνάψω όσα εφантаζόμενη και όσα ησθάνετο η καρδιά μου! Ήρχισα πολλάκις και πολλάκις παραίτησα. Τέλος έγγραψα το δράμα τοῦτο. Ενόμιμα ότι έκαμα τί και έλαβα ολίγην άνεσιν. Το παράξενον όμως είναι ότι ετόλμησα να το εκδώσω [...].¹⁸

Γιατί όμως αυτή η «έγγραφος έκθεσις» των γεγονότων του Μεσολογγίου, που αποτελούσε την πρόθεσή της, πήρε την μορφή ενός δράματος; Γιατί η φαντασία και οι απόψεις της ξεχώθηκαν μέσα από δραματικούς διαλόγους, Σκηνές και Πράξεις; Οι βασικοί λόγοι είναι κατά την άποψή μας οι εξής:

Κατά πρώτον, η έξοδος του Μεσολογγίου είναι γεγονός που διαδραματίστηκε σε συγκεκριμένο –περιορισμένο– χώρο και χρόνο, με συγκεκριμένους πρωταγωνιστές. Το γεγονός αυτό ως προς την κλίμακα των εξελίξεών του πρόσφερε το «καταλληλότερο» υλικό για ένα καλά δομημένο δράμα με αλληλουχία σκηνών μέχρι την τραγική κορύφωσή του. Αυτή ακριβώς είναι η ιδέα της Ευανθίας αφού ταυτίζει το πραγματικό γεγονός –«δράμα του Μεσολογγίου»– με την δική της δραματική συγγραφική απόπειρα: «Και τι άλλο ηδυνάμην καταλληλότερον να προσφέρω παρά την τρομεράν σκηνήν του μεγάλου και ενδόξου Μεσολογγίου δράματος;»¹⁹ αναρωτιέται ρητορικά.

Κατά δεύτερον, ο δραματουργικός τρόπος, περισσότερο από κάθε άλλο είδος γραπτού λόγου, πρόσφερε στην Ευανθία την δυνατότητα να «παραστήσει τας φοβεράς και αθλιέστατας εικόνας», τους ήχους και τα γεγονότα και να τα κρατήσει εναργή, αφού οι πρώτες πληροφορίες για τα γεγονότα έφταναν σε αυτήν κυρίως μέσω προφορικών²⁰ αφηγήσεων: «Τίποτε άλλο δεν ανέφερα παρ' ό,τι συνέβη κατ' αυτήν την ημέραν της εξόδου, ή ολίγον προ αυτής, ή μετ' αυτήν εις το Μεσολόγγι»²¹. Ο προφορικά εκπεφρασμέ-

18. Με κοριτοίστικη αιδώ αναφέρεται στις δυσκολίες που συνάντησε συνθέτοντας το δραματικό της έργο: [...] Πόσον δε ήθελα είσθαι ευτυχής, εάν ήτο δυνατόν εις εμέ να παραστήσω την φοβεράν και εν ταυτώ αληθεστάτην αυτήν εικόνα [...]. «Νικήρατος», ως αν., σελ. 8.

19. «Νικήρατος» «Προς τας Ελληνίδας», ως αν., σελ. 8.

20. Σύμφωνα προς την ένδειξη της εισαγωγής το έργο γράφτηκε στην Άνδρο, όπου πιθανότατα έφτασαν πρόσφυγες μεσολογγίτες. Ο Ν. ΛΑΣΚΑΡΗΣ (*Ιστορία του Νεοελληνικού Θεάτρου*, τόμ. Ι, σελ. 257) υποστηρίζει ότι ο «Νικήρατος» γράφτηκε στο Ναύπλιο, όπου «ως ήτο επόμενον κατέφυγον και οι μετ' την καταστροφικήν αλλ' ένδοξον του Μεσολογγίου πύων διασωθέντες αρχηγοί και στρατιώται της ηρωικής εκείνης φρουράς. Τα παθήματά των, άτινα διεκτραγώδουν ανά τας οδούς και τας ρύμας και τα γνωσθέντα καθ' άπαντα τον πεπολιτισμένον κόσμον ανδραγαθημάτων των, ενέπνευσαν εις τινα του Ναυπλίου κυριάν, ήτις, καίτοι μετριοφρόνης εκρύφθη υπό την ανωνυμίαν, εργώσθη κατόπιν ότι ήτο η Ευανθία Καΐρη [...]». Ο Δ.Ι. ΠΟΛΕΜΗΣ (*Αλληλογραφία...*, ως αν. σελ. 10), υποστηρίζει ότι την περίοδο 1824-1839 η Ευανθία Καΐρη, βρισκόταν στην Σύρο. Όπου και αν βρισκόταν, φανίνεται ότι υπῆρξε αντήκοος μάρτυρας αφηγήσεων και άμεσων ειδήσεων.

21. «Νικήρατος», ως αν., σελ. 8-9.

νος λόγος των δραματικών ηρώων, στον οποίο είναι υποχρεωμένη να υποτάσσεται η δραματουργία, της επέτρεπε πιθανόν να κρατήσει στο δράμα της και μέρος των πραγματικών αφηγήσεων.

Ταυτόχρονα όμως η σύνθεση ενός δράματος της έδινε και την ελευθερία να «πλάσει» τα γεγονότα: «εάν έκαμια ολίγας τινάς εις την αλήθειαν μεταβολάς, στοχάζομαι ότι τούτο είναι συγχωρημένον εις τοιαύτην υπόθεσιν»²² και να εκθέσει μέσω των ηρώων και των συγκρούσεων όχι μόνον όσα η φαντασία της γεννούσε και πολλαπλασίαζε, αλλά και όσα οι αντιλήψεις της υπαγόρευαν περί των ενδοελληνικών πολιτικών διαφωνιών και συγκρούσεων, περί του ρόλου των ξένων δυνάμεων και περί φιλελληνισμού.

Παρά το γεγονός ότι την διακρίνει η συστολή για το εγχείρημά της και αιτείται την συμπάθεια για τις ατέλειες του δράματός της, είναι φανερό ότι γνωρίζει τις δυσκολίες τις σχετικές με την συγγραφή ενός ιδιαίτερου κειμένου –ενός δράματος–, τις οποίες φαίνεται ότι συνάντησε και η ίδια: «[...] Γνωρίζω την αδυναμίαν μου. Ήξεύρω πόσα και ποία προτερήματα και ποίαν έξιν πρέπει να έχη όστις επιχειρίζεται, δεν λέγω να πλάσῃ, αλλά να εκθέσῃ μόνον γυμνήν την αλήθειαν των σημερινών της Ελλάδος δραμάτων. Δεν με λανθάνει ότι η προσφορά μου αυτή είναι μικρά, λιτή και διόλου ατελής[...]»²³. Η Ευανθία Καΐρη μπορεί να μην αισθανόταν δραματουργός, στον «Νικήρατό» της όμως, προσπάθησε συνειδητά και επεξεργάστηκε σοβαρά το θέμα της, ώστε να βρει τον τρόπο που θα της επέτρεπε να γράψῃ ένα πλήρες δράμα. Παρά τις φανερές αδυναμίες του, ο πρωτόλειος αλλά όχι αδόκιμος «Νικήρατος» αποτελεί ένα προσωπικό της κατόρθωμα. Δεν γνωρίζουμε αν αυτό πίστευε και η ίδια. Αφιέρωσε τον «Νικήρατό» της «τη ιερὰ κόνει των υπέρ της Ελλάδος θυσιασθεισών ελληνίδων» και θεώρησε ότι ήταν η δική της συνεισφορά στην υπόθεση της πατρίδας.

Εν τέλει η Ευανθία Καΐρη έγραψε και εξέδωσε τον «Νικήρατο» με φανερό σκοπό, όχι μόνον να διαβάζεται, αλλά και να παρίσταται, έχοντας επί πλέον την πεποίθηση ότι η τέχνη του θεάτρου έχει μεγάλη δύναμη: «Οι άνθρωποι βλέποντες τας δυστυχίας των εθνών εις τα θέατρα, δακρύουν»²⁴.

Παρά τις διαβεβαιώσεις της Καΐρη, ο «Νικήρατος» δεν αποτελεί «μικρά, λιτή και ατελή» προσφορά στην δραματουργία μας. Πρόκειται για έργο σημαντικό, το οποίο χαρακτηρίζεται περισσότερο από αρετές παρά από αδυναμίες.

Ως προς τον γενικό του χαρακτηρισμό του δράματος, αρχικά πρέπει να τονιστεί ότι ο «Νικήρατος» είναι «το πρώτον πατριωτικόν δράμα, το οποίον εγράφη, αλλά και εξεδόθη κατά την διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασεως»²⁵ και αυτό του δίνει μια ιδιαίτερη ιστορική και ειδολογική αξία. Πρόκειται για ένα δράμα με στοιχεία και με προθέσεις «ιστορικού ντοκουμέντου». Το έργο γράφεται και τυπώνεται όχι μόνον ενώ διαρκεί η επανάσταση, αλλά και πριν ακόμα εκτιμηθούν και αποτυπωθούν τα αποτελέσματα του ιστορικού γεγονότος. Ενώ «μεγίστη θλίψη» κατέχει ακόμα τους Έλληνες και πριν ακόμα φανεί η –μετά το ολοκαύτωμα του Μεσολογγίου– μεταστροφή της ευρωπαϊκής πολιτικής υ-

22. «Νικήρατος», ως αν., σελ. 8.

23. «Νικήρατος», ως αν., σελ. 8.

24. «Νικήρατος», ως αν., σελ. 21. Ομύλει ο Νικήρατος, ο οποίος θέλοντας να κατακεραυνώσει την υποκρισία όσων δεν κάνουν κάτι για την υπόθεση της πατρίδας, καταγγέλλει ότι περιορίζονται σε δάκρυα, όταν παρακολουθούν θεατρική παράσταση με θέμα «τας δυστυχίας των εθνών».

25. Ν. ΛΑΣΚΑΡΗ: *Ιστορία...*, ως αν., τομ. 1, σελ. 257.

πέρ των Ελλήνων, η Ευανθία Καΐρη έχει ήδη ολοκληρώσει τον «Νικήρατό» της, ένα ιστορικό έργο «άμεσης δράσης»: παραστάθηκε στην Σύρο, αμέσως μετά την έκδοσή του.

Ο «Νικήρατος» είναι ένα ιστορικό δράμα με πυρήνα του ένα κομβικό και «μοιραίο» γεγονός της εποχής. Όμως εδώ το συγκεκριμένο γεγονός δεν αποδίδεται απλώς ως ιστορισμός δραματουργικά επεξεργασμένος –«να εκθέσω μόνον την γυμνήν αλήθειαν»–, όπως η ίδια διατείνεται. Ούτε μας βρίσκει σύμφωνους η γνώμη του Ν. Λάσκαρη ότι το έργο «είναι καθαρά και απλή αφήγησις της ενδοξότερας σελίδος της νεωτέρας ελληνικής ιστορίας μετ' ακράτου πατριωτισμού γεγραμμένη»²⁶. Στις προθέσεις της Καΐρη υπάρχει κάτι περισσότερο από την δεδηλωμένη επιθυμία της για διατήρηση και αναπαραγωγή της ιστορικής μνήμης: Στον «Νικήρατο» το ιστορικό γεγονός της εξόδου του Μεσολογγίου χρησιμεύει ως ικανή και αναγκαία συνθήκη, ως υπόστρωμα και πλαίσιο για να οικοδομηθούν μακροϊστορικοί συμβολισμοί, αντιλήψεις, ηθικές στάσεις και αξίες.

Δραματουργικός πυρήνας του έργου είναι το γεγονός της εξόδου, όπως αυτό προετοιμάζεται και εξελίσσεται μέσα από τα πρόσωπα και την δράση των ηρώων, κυρίως του Νικήρατου –υποτιθέμενου ηγέτη των πολιορκημένων. Το αντικειμενικό γεγονός, ενυπάρχει κατά βάση ως πεπρωμένο, χωρίς αναστροφή, χωρίς αποφυγή. Το δράμα καθορίζεται από το υποκείμενο, τον Νικήρατο, διότι το ήθος και η συμπεριφορά του Νικήρατου εκείνη την ιστορική στιγμή, είναι αυτά που οριοθετούν την δομή, τον χρόνο, τον χώρο, την υπόθεση, τις συγκρούσεις και την αλληλουχία του δράματος. Το υποκείμενο ξεδιπλώνει το μέγεθός του, πορεύεται, δρα και συμπεριφέρεται συνειδητά και ελεύθερα. Εγνωσμένα αναμετράται με τις αναπόφευκτες συνθήκες. Τέλος και υπό το κράτος υπέρτερης ανάγκης συντρίβεται, όπως όλοι οι τραγικοί ήρωες.

Ποιός είναι ο Νικήρατος; Ο Νικήρατος, –ο αίρων την νίκη–, είναι πρόσωπο τόσο πραγματικό όσο και δραματουργικά συμβολικό. Πρόσωπο ιδανικό, μαχητικό και πρωτοπόρο, «αίρει» την ηγετική ευθύνη των αποφάσεων και για λογαριασμό των συμπατριωτών του, με τον καλύτερο δυνατό τρόπο. Έχει όμως ιστορική υπόσταση; Έχει υποστηριχθεί η γνώμη, ότι ο Νικήρατος παραπέμπει ευθέως στον πρόκριτο Χρήστο Καψάλη²⁷. Η ίδια η Καΐρη εκμυστηρεύεται: [...] Ο Χρήστος Καψάλης, τον οποίο παρουσιάζω υπό το όνομα Νικήρατος [...].²⁸ Η αλήθεια είναι ότι ο πρόκριτος Καψάλης υπήρξε το κορυφαίο πρόσωπο του ολοκαυτώματος. Επίσης τα περισσότερα από τα πραγματικά γεγονότα του βίου του Καψάλη αναφέρονται και στον Νικήρατο ως δραματικό ήρωα: Παρών σε όλες τις πολιορκίες, αφοσιωμένος στον τόπο του, στερημένος πρόσφατα την σύζυγό του –που έπεσε θύμα της πείνας–, πατέρας ενός γιου ο οποίος συμμετέχει στην έξοδο, τελικά αρ-

26. Ν. ΛΑΣΚΑΡΗ: *Ιστορία...*, τομ. 1, σ. 258. [...] η ενθουσιώδης συγγραφέως, ως εφόδια εις το έργον της δεν είχε τίποτε άλλο παρά τον πατριωτισμόν της. Με την δραματικήν τέχνην δεν είχε ουδεμίαν σχέση [...].

27. Δ. Σ. ΜΠΑΛΑΝΟΥ: «Ευανθία Καΐρη» *Ημερολόγιον Μ. Ελλάδος* 1927, σ. 374: «[...] αναπαρίσταται η μορφή του σεβασίμου Μεσολογγίτου γέροντος Χρήστου Καψάλη [...].

28. Το καταθέτει ο Αλέξανδρος ΣΟΥΤΣΟΣ (Alexandre SOUTSO, *Histoire de la revolution grecque*, Paris 1829 σσ. 407 κ.ε.). Ο Σούτσος επισκέφθηκε την οικογένεια Καΐρη στη Σύρο το 1826. Περιγράφει την συνάντησή του με «την νέαν, μετριώρονον, συννεύσαν τα θέληγτρα της ωραρότητος και της παιδείας» Ευανθία Καΐρη. Της ζητά να του απαγγείλει κάποιο απόσπασμα από τον «Νικήρατο». Αυτή αφού παίρνει εμμέσως άδεια από τον Θεόφιλο, τον λέει: «Θα σας διαβάσω το μέρος όπου ο Χρήστος Καψάλης, τον οποίον παρουσιάζω με το όνομα Νικήρατος, είναι αποφασισμένος να αποθάνει εις το Μεσολόγγι [...]. Ν. ΛΑΣΚΑΡΗΣ, *Ιστορία...*, ως αν., σσ. 260-261.

νούμενος να εγκαταλείψει το Μεσολόγγι, πυρπολεί την αποθήκη των εκρηκτικών και πεθαίνει μαζί με τους γέροντες και τους ασθενείς.

Είναι βέβαιο ότι τα πραγματικά γεγονότα, καθώς και η πορεία του βίου του Χρήστου Καψάλη έδωσαν στην Ευανθία σε αδρές γραμμές το βιογραφικό υλικό για να πλάσει τον Νικήρατο, ως τον κεντρικό δραματικό ήρωά της. Ο Νικήρατος της είναι δραματικό πρόσωπο εντός αλλά και πέραν της ιστορικής υπόστασης του Καψάλη. Ο Νικήρατος είναι περισσότερο ένας πνευματικός ηγέτης παρά ένας πολέμαρχος ή προεστός. Φυσιολογία οδηγητική²⁹, είναι περισσότερο ένας μαχητής του λόγου³⁰ παρά των όπλων. Η βαθιά πνευματική του υπόσταση, και η ολοκληρωμένη και συνειδητή επαναστατική του οντότητα³¹, η σχεδόν ιερατική μεγαλοπρέπείά του, ο εξαισίος και μευλίχιος χαρακτήρας του, το λεπτό και καλλιεργημένο του πνεύμα και η ευφράδεια του, δεν προσοδιάζουν τόσο προς έναν γέροντα στρατιωτικό, όσο προς έναν μαχητικό φιλόσοφο. Ο Νικήρατος, οξύς και πειστικός ομιλητής, ευαίσθητος ως ποιητής, λόγιος που διδάσκει διαρκώς, εμπνευστής του λαού, πολιτικός αναλύτης των τεκταινομένων σε εθνικό επίπεδο³², βαθύς γνώ-

29. Οποίος στρατιώτης! Οποίος πολεμιστής! Ποίας θυσίας δεν υπέμεινεν γενναίως υπέρ της πατρίδος [...] Πρώτος εις τας μάχας και τους κινδύνους. Φροντίζων πάντοτε δια το καλόν του έθνους, αποστρεφόμενος τας φαρτίδας [...] εμποδίζων τους στρατιώτας από τας καταχρήσεις, όσα αμαρτίζουν πολλούς πολεμιστάς, οδηγών αυτούς πάντοτε εις την νίκην και την δόξαν. Και πόσον ηγαπάτο και εσέβeto από αυτούς; Διати να μην έχωμεν πολλούς τοιούτους οδηγούς! [...]». Ομιλεί ο επανήνσιος Καλλίμαχος, φίλος και αξιομαχικός του Νικήρατου, περιγράφοντας τον αρχηγό του. «Νικήρατος», ως αν., σσ. 32-33.

30. [...] Έθνος του οποίου, οι πρόγονοι υπήρξαν της ανθρωπότητας διδάσκαλοι, το οποίο εις τόσας παλάς και μεγάλας μεταβολάς και εγκαταλειπόμενον και προδιδόμενον, παλαιόν με την βαρβαρότητα διέτηρησε τον εθνικόν χαρακτήρα του, το οποίον πρώτον απαντήσαν την ορμήν του κατ' αρχάς αναθεκτόν τούρκου, και θυσιαζόμενον, τον επιδόσαν από το να καταπίη την λοιπήν Ευρώπην. Έθνος, το οποίον υπό τοιούτον ζυγόν στενάζον, δεν επρόδωκε τα ιερώτερα εις τον άνθρωπον πράγματα, και το οποίον βλέπον τα λείψανα της πατρίδος του, εφλογίζετο από την επιθυμίαν να την ιδή να αναζήση, ήτον άξιον όταν έλαβε τα όπλα κατά των τυράννων του, να κινήση την συμπάθειαν όλων της Ευρώπης των εθνών. Και όμως τι δεν εβάρηθη κατ' αρχάς εις πράξιν εναντίον του; τι δεν ενεργείτα ίσως την σήμερον κατ' αυτούς;». «Νικήρατος», ως αν., σσ. 20-21. Εδώ ομιλεί ο Νικήρατος στον απεσταλμένο του Ιμπραήμ, ο οποίος είναι Γάλλος και μόλις του έχει υπενθυμίσει ότι για την κατάσταση του Μεσολογγίου ευθύνονται κατά πολύ οι ενδοελληνικές έριδες. Ο Νικήρατος βρίσκει αφορμή να του αναλύσει δια μακρόν τις ευθύνες των Ευρωπαίων και το μεγάλο του επαναστατημένο λαού. Η συμπεριφορά του είναι παρόμοια σε κάθε περίπτωση. Ακόμα και αν προκύπτει κάποιο πρακτικό ζήτημα στην ροή της δράσης, ο Νικήρατος πάντοτε βρίσκει αφορμή για βαθιές και μακρές αναλύσεις.

31. Ο Νικήρατος υπερασπίζεται το δίκαιο της επανάστασης και θεωρεί ως έναν βαθμό φυσιολογικές τις υπερβολές, τις τριβές, τις εμφύλιες έριδες σε μια επανάσταση. Επί πλέον υπενθυμίζει εμμέσως στον Γάλλο απεσταλμένο του Ιμπραήμ, ότι παρόμοιες έριδες εκδηλώθηκαν και στην γαλλική επανάσταση: «[...]Αι ακαταστασία, τα πάθη, αι διχόνοια, αι ηξέφυξης και συ ο ίδιος, είναι αχώριστοι από πάσαν επανάστασιν. Και το έθνος μου ήτον άξιον κατά τούτον να τύχη όχι τόσοσ ανωτηρούς κριτάς [...]». «Νικήρατος», ως αν., σ. 21.

32. «Ποία Ερινύς ενένευσεν εις αυτούς απτήν την απάνθρωπον και ολεθρίαν σπουδασασίαν, τας δι αυτήν έριδας και διχονοίας, τα άγρια πάθη, τα οποία αφού έφεραν εις τοιούτον κίνδυνον το έθνος μας, έδωκαν προσέτι αφορμήν, εις τους ζητούντας αφορμήν παραλόγους εχθρούς μας να μας καταγροούν και να μας βλάπτουν. Βεβαίωσε τους ότι αντι δόξης, όνειδος θα καλύψη και κατασχίνη. Όχι η επιθυμία του να καταβάλλη ο εις τον άλλον, ή να δώσει περισσότερα εις το χωρίον του, εις την χώραν του, εις εαυτόν προνόμια, δια να αρπάξη έπειτα όσον δύναται περισσότερα. Αλλά η προθυμία του να σώση ολόκληρον την Ελλάδα, να ελευθερώση όσον ημπορεί περισσότερους αδελφούς του, τους κάμη ισόνομους και ανεξάρτητους! [...] Φοβούνται μήπως χάσουν την ζώην του υπέρ πατρίδος αγωνιζόμενοι; Και ποία ζωή, και η πλέον ευδαίμων, ημπορεί να συγκριθή με τον υπέρ πίστεως και πατρίδος θάνατον;». Ομιλεί ο Νικήρατος προς τον Αυσίμαχο χαρακτηρίζοντας την στάση των εκτός Μεσολογγίου στρατιωτικών, οι οποίοι υποσχέθηκαν να τους υποστηρίξουν στρατιωτικά μετά την έξοδο τους. «Νικήρατος», ως αν., σσ. 36-37. Πράξη Β', σκηνή 7.

στις των ευρωπαϊκών πολιτικών τάσεων³³, πράγματι μοιάζει με ένα εξέχον πρόσωπο της στενής πραγματικότητας της Ευανθίας Καίρης: με τον αδελφό της, Θεόφιλο. Η μορφή του Νικήρατου «ενδύεται» τις αρετές του αδελφού της και εξιδανικεύεται τόσο, όσο η απειριόριστη λατρεία της προς αυτόν απαιτούσε.

Ο Θεόφιλος Καίρης εξ άλλου, μπορεί να μην υπήρξε πολέμαρχος αλλά δεν ήταν διόλου απόλεμος. Με την έκρηξη της επανάστασης, και όντας φίλικός από το 1818, συμμετείχε ενθουσιωδώς περιερχόμενος πολλά μέρη της Ελλάδας παρακινώντας και ενθαρρύνοντας με την «διάπυρον ευγλωττίαν του» τους υπόδουλους. Επίσης ο Θεόφιλος Καίρης ήταν αυτός που ύψωσε την σημαία της ελευθερίας στην Άνδρο, ενώ αργότερα συμμετείχε στην ατυχή εκστρατεία στον Όλυμπο, όπου και τραυματίστηκε βαριά.

«Τα του δράματος πρόσωπα»

Η Κλεονίκη: Ο Νικήρατος είναι ένα πρόσωπο ιδιαίτερος λατρευόμενο από την θυγατέρα του Κλεονίκη³⁴. Η ονομαστική συγγένεια ακόμα και στο επίπεδο του συμβολισμού είναι φανερή: Νική-ρατος και Κλεο-νίκη –ο αίρων την νίκη, η ένδοξη νίκη. Η Κλεονίκη είναι χαρακτήρας με βάθος και ποιότητα και έχει δραματικό ειδικό βάρος. Παρ' ότι είναι νέα και γυναίκα απολαμβάνει ιδιαίτερα προνόμια: συνομιλεί με τον ηγέτη πατέρα της, του εκφράζει επιφυλάξεις, παράπονα και επιθυμίες, κάνει προτάσεις, ηγείται της ομάδας των γυναικών –η οποία εμφανίζεται ως αρχαίος χορός. Παρά τον εσωτερικό δυναμισμό και το θάρρος της, επιδεικνύει απόλυτο σεβασμό και άμετρο θαυμασμό προς στον Νικήρατο. Διακρίνεται από αιδιμοσύνη, γλυκύ συγκροτημένο και χαριτωμένο λόγο σε όλες της τις εκδηλώσεις και τρυφερή φροντίδα προς τον ανήλικο αδελφό της, Χαριγένη. Σε ένα πράγμα όμως παραμένει πείσμων και ανυποχώρητη, και για το οποίο σε όλο το δράμα μεμονωμένα αποφασιστικά: να μείνει μαζί με τον Νικήρατο και να μοιρασθεί το πεπρωμένο του.

Κατά την γνώμη μας, η Ευανθία μέσω της Κλεονίκης προσδιόρισε δραματουργικά τον εαυτό της και εξέφρασε δραματικά την πραγματική σχέση και τα αισθήματά της προς τον Θεόφιλο-Νικήρατο. Ο Νικήρατος και η Κλεονίκη έχουν βεβαίως άλλου είδους συγγένεια από την συγγένεια Θεόφιλου-Ευανθίας. Ωστόσο ο Θεόφιλος και λόγω της ηλικιακής απόστασης, αλλά και λόγω της πραγματικής ορφανείας της Ευανθίας από πατέρα σε πολύ μικρή ηλικία, ουσιαστικά υπήρξε για αυτήν η πατρική μορφή του βίου της.

Ο Λυσίμαχος –ο καταλύων την μάχη– ο στρατιωτικός ηγέτης της εξέδου, είναι το τρίτο κατά σειρά πρόσωπο του δράματος, το οποίο προσδιορίζεται ως ο έμπιστος, ο «φίλος και αξιωματικός του Νικήρατου». Ο Λυσίμαχος στο δράμα έχει αμιγή στρατιωτική υπόσταση. Είναι επτανήσιος και παρά το γεγονός ότι «[...] δεν γνώρισε τα εκ της τυραννίας των Τούρκων κακά, έτρεφεν όμως και τρέφει άσπονδον μίσος κατ' αυτών [...]»³⁵. Παρουσιάζεται κυρίως ως γενναίος μαχητής αλλά και ως ιωότημος συνομιλητής του Νικήρατου.

33. Διαφαιρεί αναφορές με την μορφή μονολόγων ή στιχομυθίας σχετικά με την στάση της Ευρώπης στον αγώνα της ανεξαρτησίας. Σχολιάζεται όχι μόνον η επίσημη πολιτική της σε διάφορες φάσεις αλλά και το κίνημα του φιλελληνισμού στην εξέλιξή του.

34. Δεν είναι γνωστό αν ο Καψάλης είχε κόρη. Από τα μέλη της οικογένειάς του που συμμετείχαν στα γεγονότα, είναι γνωστός μόνο ο γιος του Απόστολος, που συμμετείχε στην εξέδου και σκοτώθηκε.

35. «Νικήρατος», ως αν. Σ. 11. Πράξη Α', σκηνή 1.

Κάθε αναγγελία τρέχοντος γεγονότος –σκηνικού επεισοδίου– γίνεται θέμα διευρυμένης και ενίοτε γενικευμένης συζήτησης ανάμεσα στους δυο, συχνά και περί εθνικής και ευρωπαϊκής πολιτικής. Δραματουργικά ο Λυσίμαχος παρά την προσεγμένη αυτοτελή οντότητά του, σε μεγάλο μέρος του έργου με τις ερωτήσεις και τις παρατηρήσεις του «λειτουργεί» περισσότερο ως δραματική αιτία ώστε ο Νικήρατος να εκφράζει και να «εξελέγσει» διαλογικά τις απόψεις και ιδέες του. Ο λόγος του Λυσίμαχου κατάστικτος από ερωτηματικά και θαυμαστικά «χρησιμεύει» κατά κανόνα στο να συντίθενται δραματικά και να ολοκληρώνονται τα επιχειρήματα του Νικήρατου. Έτσι ο καταγιωτικός, «διδασκτικός», ιδεολογικά και πολιτικά βαρύνων λόγος του Νικήρατου εμφανίζεται, όχι ως συνηχής μονόλογος αλλά με την απαιτούμενη διαλογική μορφή.

Ο «Ευρωπαίος απεσταλμένος και αξιωματικός του Ιμπραήμ», είναι ένα από τα πιο ενδιαφέροντα πρόσωπα του δράματος. Ο χαρακτήρας του (Γάλλου) απεσταλμένου του Ιμπραήμ, υποβοηθά το δράμα να αποκτήσει τις εντάσεις του, τις αντιθέσεις και τις συγκρούσεις του. Ο απεσταλμένος αξιωματικός είναι ο κυρίως αντιθετικός πόλος του δράματος στην Α' πράξη. Είναι η αιτία των οξύτερων διαλογικών αντιθέσεων και των βαθύτερων ιδεολογικών συγκρούσεων. Η παρουσία του ευρωπαίου αξιωματικού είναι νηφάλια και ο λόγος του ευγενής, όπως αρμόζει σε «πεπολιτισμένον». Εμφανίζεται βέβαιος για την τελική νίκη του Ιμπραήμ, επιχειρεί να πείσει τον Νικήρατο για το μάταιο του αγώνα των μεσολογγιτών, προτείνει παράδοση και τάζει την σωτηρία των πολιορκημένων. Είναι όμως και γνώστης των ενδοελληνικών αντιθέσεων, τις οποίες τονίζει και για τις οποίες σαρκάζει. Έχει άποψη και εκφράζει τους λόγους για τους οποίους συρρικνώθηκε το φιλελληνικό κίνημα και εξηγεί ότι η δική του επαγγελματική θέση στο στρατό του Ιμπραήμ, είναι ενμώτερη από εκείνη των ελλήνων που για πολιτικούς λόγους άφησαν το Μεσολόγγι στην τύχη του. Με την εμφάνιση του απεσταλμένου ο Νικήρατος παύει να είναι ολύμπιος. Αν και οργισμένος καταφέρνει να αποκαλύψει την βαθύτερη χυδαιότητα του ευρωπαίου και ανασκευάζει πειστικά τις θέσεις του. Ο Ευρωπαίος απεσταλμένος εμφανίζεται πάλι στην Γ' πράξη, χωρίς την μάσκα της ευγένειάς του και συνομιλώντας με τον Ιμπραήμ, αποκαλύπτεται ότι έχει συμβάλει και αυτός στην εξαγορά ενός «αυτομόλου» με σκοπό την προδοσία, τονίζοντας ως πραγματικός ανθέλληνας ευρωπαίος ότι «γνωρίζει την τέχνην να τους έχει διηρημένους». Παρακαίνει τον Ιμπραήμ να φανεί σκληρός με τους μεσολογγίτες, ώστε ακόμα και ο ίδιος ο Ιμπραήμ αναφωνεί: «Και η περίφημος Ευρώπη γεννά λοιπόν τοιαύτα τέρατα! Μη το δώση ο θεός, κανείς μουσουλμάνος να μοιάζει με αυτούς!».

Ο «Χορός γυναικών και παιδιών». Οι γυναίκες εμφανίζονται στο δράμα μαζί με τα παιδιά τους ως σύνολο, ως χορός –στο τέλος της Α' πράξης όταν αναπτειρόνεται η ελπίδα ότι τα ελληνικά πλοιάρια θα σπάσουν τον κλοιό της πολιορκίας για να φέρουν τροφές. Κορυφαία του χορού η Κλεονίκη παρακαίνει τον χορό να προσευχηθεί. Οι γυναίκες και τα παιδιά, ως δυο «ημιχόρια», προσεύχονται εναλλάξ –με μια έννοια ποιητικών στrophών και αντιστροφών–, ενώ διαδελώνουν «[...] Ας αποθάνωμεν όλα ελεύθερα!...]. Τέλος όλες μαζί ψάλλουν τον «προς τας ελληνίδας ύμνον», έναν αληθινό χορικό ύμνο, μια ιδιόρυσσα ποιητική σύνθεση, αλλά με σαφές μέτρο και ρυθμό³⁶. Πρόκειται για ένα από τα καλύτερα σημεία του δράματος. Οι γυναίκες με την ευγένεια και την χάρη τους παρά

36. «Νικήρατος», ως αν. Πρ. Α', σκηνή 9, σσ. 24-28. Αναφέρουμε παραδειγματικά μερικούς στίχους: [...] Η γη, τα ύδατα\ Φάραγγες, σπήλαια, Της καρτερίας σας\ Και της ανδρείας σας\ Είναι οι μάρτυρες.\ Παρά δου-

την απελπισία, «ημερεύουν» το δράμα και του χαρίζουν λυρικό τόνο. Με τον ύμνο των γυναικών ολοκληρώνεται η Α' πράξη.

Από την παρουσία των γυναικών με την μορφή ενός λυρικού χορού, δεν αποφεύγουμε τον πειρασμό να υποθέσουμε, ότι η Καίτη σχεδίαζε μια τραγωδία –τουλάχιστον ως προς τα ποσοτικά μέτρα του δράματος– ή ότι στην πορεία της δραματικής κατασκευής επιχείρησε να δώσει δομικά στοιχεία που προσδιορίζουν μια τραγωδία με την κλασική έννοια του όρου. Πραγματικά ο «Χορός» αυτός στο τέλος της Α' πράξης, μετά από ένα εκτεταμένο επεισόδιο όπου το σύνολο των εμφανιζομένων προσώπων– υποκριτών δεν ξεπερνά τους τρεις, όπως συμβαίνει στις ελληνικές τραγωδίες, έχει την μεγαλοπρέπεια και το βάρος ενός πραγματικού χορικού-λυρικού μέρους, με ποιητικές αξιώσεις και όχι την θέση ενός ιντερμέδιου. Δυστυχώς το εγχείρημα δεν ολοκληρώνεται. Οι γυναίκες επανειφανίζονται ως σύνολο «έμπροσθεν του ναού» περί το τέλος της Β' πράξης και χαιρετούν την «φίλη πατρίδα», λίγο πριν πορευθούν προς την έξοδο. Παρά τον συγκινητικό έως σπαραχμιά λόγο τους, απουσιάζει η ποιητική σύνθεση, που θα έδινε συνέχεια στην πιθανή απόπειρα της συγγραφής –να ολοκληρώνει κάθε πράξη με ένα «χορικό» και θα ενδυνάμωνε το δράμα προσδίδοντας άλλη διάσταση στην δομή του. Στην ρυθμικά γοργή Γ' πράξη του δράματος, οι γυναίκες δεν εμφανίζονται καθόλου.

Ο «Ιμπραήμης» μεγαλοπρεπής και σοβαρός εμφανίζεται στην Γ' πράξη σε έναν συντομώτατο ρόλο. Έχει ήδη πατήσει το Μεσολόγγι και αναλογιζόμενος τις φοβερές του απώλειες δεν δείχνει ευχαριστημένος. Δεν παραλείπει να αναφερθεί στο γεγονός ότι παρά την απελπισία των μεσολογγιτών, «ακόμη πολεμούν ως λυσσασμένοι». Με θυμολογική διάθεση κατακρίνει τον προδότη που του πρόσφερε ουσιαστικά την νίκη. Αηδιασμένος από τον φανατισμό του ευρωπαίου αξιωματικού του εναντίον των Ελλήνων, «προφητεύει»: «Α! Ευρώπη, Ευρώπη! Ακόμα δέκα χρόνοι. Ακόμη είκοσι χρόνοι το πολύ. Και αν δεν συμβή εις το Τουρκικόν έθνος καμία δυστυχία, αν εξακολουθούν τα πράγματα καθώς τρέχουν, οι Μουσουλμάνοι θα δίδουν νόμους εις τον κόσμον [...] Τότε θα βασιλεύει ο Μωάμεθ. Τότε...»³⁷.

Οι «στρατιώτες του Μεσολογγίου και οι φύλακες του Ιμπραήμ» αν και εμφανίζονται περισσότερο για να πλασιώσουν τους αρχηγούς τους, δεν είναι εντελώς βωβά πρόσωπα. Στον συντομώτατο ρόλο τους, οι μεσολογγίτες στρατιώτες εκφράζονται και δρουν και αυτοί ως σύνολο. Τα ονόματά τους –όπως ακούγονται από τις προσφωνήσεις του Νικηράτου– είναι και αυτά ονόματα αρχαιοελληνικά, ένδοξα και συμβολικά : Καλλίας, Νικίας κ.α.

Ο ανήλικος Χαριγένης (γένος χάριτος) δεν αναφέρεται στα «του δράματος πρόσωπα» αλλά στο δράμα εμφανίζεται σε δυο σκηνές κρατημένος από το χέρι ή στην αγκαλιά της Κλεονίκης. Η αθωότητα της παρουσίας του προσθέτει χάρη και ηδύτητα σε αυτές τις σκηνές, ενώ είναι μια από τις αιτίες της εσωτερικής σύγκρουσης του Νικηράτου για αυτό που πρόκειται να επιχειρήσει. Η επίκληση του μικρού Χαριγένη προς τον πατέρα του να μείνει μαζί με αυτόν και την αδελφή του και να μην ακολουθήσει τον Λυσίμαχο στην έξοδο: «Όχι, μη με δώσης, μη μ' αφήσης να με πάρη!»³⁸, είναι τρυφερή και σπαρακτική. Ο

λείαν! Αισχράν και άτιμον,! Θάνατον ένδοξον! Ελποτήμιατε. [...] Τάφοι, μνημεία,! Δεν υπεδέχθησαν! Τα σώματα σας! Τα καθαρώτατα! Αλλά η γλήνη ή η ανθοποιΐαλος [...].

37. «Νικηράτος», Πρ. Γ', σκ. 5, σ. 48.

38. «Νικηράτος», Πρ. Β', σκ. 9, σ. 42.

Νικήρατος δεν μπορεί να αντισταθεί στο αθώο πείσμα του Χαριγένη και αποφασίζει να μην αποχωριστεί αλλά να πεθάνει μαζί με τα παιδιά του.

Τα ονόματα: Από τα «του δράματος πρόσωπα», μόνο οι θετικοί ήρωες έχουν ονόματα συγκεκριμένα –εκτός από τον Ιμπραήμη, μοναδικός ονομαστικός προσδιορισμός, συγκεκριμένου ιστορικού προσώπου. Η Ευανθία Καίρη μερίμνησε πολύ για τα «ένδοξα» ονόματα των θετικών ηρώων της. Όπως ο νεοκλασικισμός απαιτούσε –τα ελληνικά πλοία της εποχής φέρουν δοξασμένα ονόματα της ελληνικής αρχαιότητας–, έδωσε στους ήρωές της αρχαιοελληνική υπόσταση, παραπέμποντας στην πεποίθηση για την ιστορική συνέχεια των Ελλήνων. Τα αρχαιοελληνικά ονόματα εδώ έχουν και συμβολική διάσταση. Μέσα από την συνθετική υπόσταση των ονομάτων και μέσα από τις έννοιες που σημαίνουνται με τους όρους: νίκη, κλέος, χάρις, γένος, μάχη, η Ευανθία Καίρη προσδιόρισε την ποιότητα και την αξία των ηρώων της. Τα ένδοξα, μαχητικά και νικηφόρα ονόματα των ηρώων του δράματος υπερβαίνουν την ήττα και τον θάνατο της ιστορικής πραγματικότητας.

Ο σκηνικός χώρος προσδιορίζεται ακριβώς: «Η σκηνή είναι εις Μεσολόγγι. Το θέατρον παραστάνει μέρος αυτής της πόλεως, όπου φαίνονται οι τάφοι του Μάρκου, του Κυριακούλη... και Ναός».

Ο χρόνος: Το χρονικό διάστημα μέσα στο οποίο εκτυλίσσεται το δράμα είναι μόλις μερικές ώρες. Η Α' πράξη δεν αναφέρει ακριβές χρονικό σημείο, αλλά ο Νικήρατος μονολογεί «η ημέρα έλaine» (απόγευμα). Η Β' έχει την ένδειξη «αρχή της νυκτός» και η Γ' «νύξ».

Η «κατασκευή»: Το δράμα απαρτίζεται από 3 Πράξεις. Η πρώτη η πιο εκτεταμένη αποτελείται από 9 σκηνές, στην πραγματικότητα από 9 συμβατικές ενότητες. Η Β' πράξη αποτελείται επίσης από 9 σύντομες σκηνές- ενότητες, ενώ η Γ' πράξη από 7.

Η Υπόθεση κατά μέρη

Α' Πράξη: Η Α' πράξη είναι πιο αναλυτική, πιο περιγραφική, πιο «θεωρητική» από τις επόμενες. Η Ευανθία Καίρη ενδιαφέρεται να «εκθέσει» κατ' αρχήν τους χαρακτήρες των ηρώων ως φορείς αξιών, σχέσεων και συγκρούσεων. Η διαπλοκή των σκηνικών συμβάντων στις πρώτες σκηνές είναι αργή.

Α' σκηνή: (Νικήρατος μόνος) Ο Νικήρατος μονολογεί εκθέτοντας την απελπιστική κατάσταση στην οποία βρίσκονται οι πολιορκημένοι. Η πείνα, ο ασφυκτικός κλοιός, «η ολεθρία διχόνοια» και τα «κατηραμένα πάθη», οδήγησαν την κατάσταση σε αδιέξοδο. Η μόνη διέξοδος είναι η φυγή από το Μεσολόγγι.

Β' σκηνή: (Νικήρατος- Κλεονίκη). Η Κλεονίκη τρέχει στον πατέρα της και τον ρωτά αν πρόκειται να φύγουν οικογενειακώς από το Μεσολόγγι όπως οι άλλοι. Ο Νικήρατος της φανερώνει ότι ο ίδιος θα μείνει και αν χρειαστεί θα πεθάνει, ενώ η Κλεονίκη δηλώνει ότι θα παραμείνει μαζί του: «Διατί όχι πάτερ; Τι έπαθαν όσοι παρεδόθησαν εις τας φλόγας και εις τα ύδατα δια την πατρίδα των με τους γονείς των; Δεν είναι καλύτερα να αποθάνη τις δι' αυτήν ελευθέρα με ό,τι έχει πλέον αγαπητόν εις τον κόσμο, παρά να περριφέρεται εδώ και εκεί χωρίς να ξεύρη πού να καταφύγη και να κινδυνεύη να χάση πάλιν την πολύτιμον ελευθερίαν, δια την οποίαν τόσα υπέφερε;».³⁹

39. «Νικήρατος», σ. 14.

Γ' σκηνή: (Νικηράτος μόνος) Ο Νικηράτος φέρνει στον νου του τις οικογενειακές του απώλειες. Θυμάται τα δυο μεγαλύτερα παιδιά του –που έχουν ήδη σκοτωθεί– την γυναίκα του –που πέθανε από πείνα. Πρέπει να σώσει τα δυο μικρότερα παιδιά του, το ορφάνιστο στην γυναίκα του. Αλλά το πείσμα της Κλεονίκης να μείνει μαζί του στην πόλη και να μοιραστεί την τύχη του, τον έχει αναστατώσει. Προς στιγμή σκέφτεται να φύγει μαζί με τους άλλους συνοδεύοντας τα παιδιά του αλλά συνέρχεται: «[...] Και πώς να αφήσω το Μεσολόγγι; Τι να γίνουν τόσα ορφανά, τόσα αδύνατα; [...] Και το όνειδος, ότι αφήκα εις τοιαύτην στιγμήν την πατρίδα μου! Και αν εξέλθω, αν σωθώ, αν σώσω τα τέκνα μου; [...] Πού θα εύρω τάφον καλύτερον παρά εδώ! Εδώ θα ταφώ! [...]»⁴⁰.

Δ' σκηνή: (Νικηράτος- Λυσίμαχος). Ο Λυσίμαχος αναφέρει ότι η φρουρά του Μεσολογγίου παρά την πείνα και την εξάντληση και παρά τις υποσχέσεις για σωτηρία –αν παραδοθούν στον Ιμπραήμ–, παραμένει αταλάντευτη στην απόφασή της να υπερασπιστεί το Μεσολόγγι: «[...] Ποία σταθερότης, ποίος ηρωϊσμός! Άλλο δεν έχουν εις το στόμα, παρά το έθνος, παρά την πατρίδα. Ούτε ο δια την πείναν σκληρότατος θάνατος ημπίστευσε να τους τρομάξει. Εν μόνον τους θλίβει κατάκαρδα, ότι δεν τους υπακούουν πλέον, ούτε οι χείρες ούτε οι πόδες»⁴¹.

Ε' σκηνή: (Νικηράτος- Απεσταλμένος του Ιμπραήμ). Ο (Γάλλος) απεσταλμένος φέρνει προτάσεις του Ιμπραήμ για συνθηκολόγηση. Μετά από ζωηρή στιχομυθία ο Νικηράτος δηλώνει: «Δεν ευρίσκει ο Ιμπραήμης το Μεσολόγγι. Όχι! δεν θα χαρή ο Τούρκος. Δεν θα χαρείτε όσοι δεν εντρέπεσθε δι' ολίγον χρυσίον να γίνεσθε ανδράποδα του Μεχμέτ! Δεν θα χαρούν οι φίλοι του!»⁴². Ο απεσταλμένος του υπενθυμίζει ότι πολλοί ευρωπαίοι στάθηκαν στο πλευρό της επανάστασης, αλλά απογοητεύτηκαν. Ο Νικηράτος οργισμένος σε ένα μακρύ μονόλογο, του ξεκαθαρίζει ότι ο αληθινός φιλελληνισμός δεν έχει σχέση με αιμοβές αλλά με «υψηλότερα και γενναιότερα φρονήματα». Ο φιλελληνισμός δεν έχει σχέση με τον τυχοδιωκτισμό και την φιλοχρηματία του Γάλλου απεσταλμένου: «Πώς θέλεις να συναριθμήσω τους παραλόγους τούτους εχθρούς της Ελλάδος με τους αληθινούς εκείνους φίλους, ευεργέτας και σωτήρας της; Πώς σε τον ίδιον, όστις ατιμάζει το έθνος σου, με τους ανδρείους εκείνους ομογενείς σου, οίτινες το τιμούν και το κάνουν αξιαγάπητον; Πώς τόσους ευρωπαίους του Ιμπραήμη αξιωματικούς, με τους ολίγους εκείνους φιλέλληνας, οίτινες ευρίσκονται ήδη εις το Μεσολόγγι και το υπερασπίζονται; Μη-τε εσύ δεν θα με συγχωρήσης την αδικίαν ταύτην.»⁴³ Ο απεσταλμένος αντιτείνει ότι τα χειρότερα εναντίον του Μεσολογγίου έκαναν ορισμένοι Έλληνες και ότι αυτοί ευθύνονται περισσότερο για την απελπιστική κατάσταση στην οποία έχει περιέλθει το Μεσολόγγι. Ο Νικηράτος ξεσπά: «Αλλά αυτοί είναι εθνοκατάρτοι. Αυτούς τους εγέννησαν τίγρεις. Είναι Τούρκοι! [...] Αλλά διατί δεν ενθυμήθης και πόσοι από τους ομογενείς μας εθυσίασαν τα πάντα, εθυσίασθησαν και αυτοί εις τον ιερόν αγώνα μας; Πόσοι έδιδαν μυριάς ζωάς, εάν είχαν μόνον να ιδούν το ελληνικόν έθνος να μορφωθή πολιτικώς; Τι στοχάζεσαι δια τόσους άλλους; [...] Πώς σε φαίνεται μόνον η φρουρά του Μεσολογγίου; Έθνος του οποίου οι πρόγονοι υπήρξαν της ανθρωπότητος διδάσκαλοι, το οποίον εις τόσας πολλές και μεγάλας μεταβολάς και εγκαταλειπόμενον και προδιδόμενον, διετήρησε

40. «Νικηράτος», σ. 15.

41. «Νικηράτος», σ. 16.

42. «Νικηράτος», σ. 18.

43. «Νικηράτος», σ. 19.

τον εθνικόν χαρακτήρα του, το οποίοον πρώτον απαντήσαν εις την ορμήν του κατ' αρχάς ακαθέκτου Τούρκου και θυσιαζόμενον, τον εμπόδιεν να καταπτή την λοιπήν Ευρώπην[...]»⁴⁴. Ο απεσταλμένος εξακολουθεί να καγγάζει. Τονίζει την ματαιότητα οιασδήποτε δράσης, αφού «αι διχόνοιαι, αι ακαταστασίαι, τα πάθη, αι καταχρήσεις» των Ελλήνων εξακολουθούν. Ο Νικήρατος βρίσκει ελαφρυντικά στην συμπεριφορά των ομοεθνών του: «Αι διχόνοιαι και τα πάθη των ελλήνων ομοιάζουν σήμερον τα πάθη εκείνων, όσοι ριφθέντες εις τας φλόγας ή παλαιόντες με τα κύματα, αρπάζουν ο εις τον άλλον δια να σωθούν! [...]». Εξηγεί επιπλέον ότι μια επανάσταση ως κατάσταση ανεξέλεγκτη, είναι δυνατόν να περιέχει εκτροπές και ακρότητες. Υπενθυμίζει ότι τα ίδια συνέβησαν στην γαλλική επανάσταση: «Αι ακαταστασίαι, τα πάθη, αι διχόνοιαι, το ηξέυρεις και συ ο ίδιος είσαι αγώριστοι από πάσαν επανάστασιν[...]». Μέμφεται κυρίως την ευρωπαϊκή πολιτική για την στάση της απέναντι στον αγώνα της ελληνικής ανεξαρτησίας: «Αλλά τι θα έλεγες δι' ανθρώπους, οίτινες βλέποντες μυριάδας απανθρώπων, ότι σφάζουν τους ολίγους αυτούς κινδυνεύοντας και δυνάμενοι να τους σώσουν, αντί να τους βοηθήσουν ενώνονται με τους θηριώδεις φρονείς των δια να τους εξολοθρεύσουν μιαν ώραν προτιήτερα; [...]». Και όμως, ό,τι δεν ελπίζαμεν να ιδώμεν εις τους τόπους των ανθρωποφάγων, ούτε εις τους χρόνους των αγρών, το είδαμε ενεργούμενον εις τούτον τον αιώνα και από ανθρώπους οίτινες εκαυχόντο δια την φιλάνθρωπιάν των»⁴⁵. Ο απεσταλμένος αναχωρεί με απειλές.

ΣΤ' σκηνή: (Νικήρατος-Κλεονίκη). Η Κλεονίκη ενθουσιασμένη αναγγέλλει, ότι ορισμένα ελληνικά πλοίαρια έσπασαν τον θαλάσσιο κλοιό και φέρουν τροφές στους πολιορκημένους. Η ελπίδα αναπτερώνεται.

Ζ' σκηνή: (Νικήρατος- Κλεονίκη- στρατιώτης). Ένας στρατιώτης καλεί τον Νικήρατο να παρευρεθεί σε πολεμικό συμβούλιο.

Η' σκηνή: (Κλεονίκη). Η Κλεονίκη δεν χαίρεται με την ελπιδοφόρα είδηση. Η καρδιά της όμως «δεν έλαβε καμμίαν άνεσιν»⁴⁶. Προοικονομείται η ματαίωση της ελπίδας για σωτηρία.

Θ' σκηνή: (Κλεονίκη- Χορός γυναικών και παιδιών). Μετά από προτροπή της Κλεονίκης, το ανθρωπινό κοπάδι που αποτελείται από παιδιά και γυναίκες αρχίζει δέηση για την σωτηρία τους και για την ανάσταση της πατρίδας: « [...] Παιδιά: Τις να δυναμώσω τους βραχίονας των ημιθανών γονέων μας και να μας υπερασπισθή! Τις να παύση την σκληράν πείναν μας! Γυναίκες: Συ είσαι ο Θεός των δυνάμεων και των οικτιρμών! Μην αφήσης να πέσουν αι τροφάι εις τας χείρας των απανθρώπων και άσπονδων εχθρών μας. Ας μας προφθάσουν εις την μεγίστην ανάγκην μας. Παιδιά: Συ είσαι ο πατήρ των ορφανών! Εις σε καταφεύγομεν. Σώσε μας την ώραν ταύτην. Γυναίκες: αλλ' εάν είναι πλέον άπόφασις να... Ας αποθάνωμεν καν όλαι ελεύθεραι. Μην συγχωρήσης να μας ιδή βέβηλος οφθαλμός. Ας μας καταπτή η γη. Ας μας καλύψουν τα ερείπια της πατρίδος μας. Ας μας φάγουν αι φλόγες... [...]»⁴⁷. Κατόπιν η Κλεονίκη παρακινεί τις γυναίκες να ψάλλουν τον «Ύμνον προς Ελληνίδας». Ακολουθεί ρυθμικά, δοξαστικός ύμνος προς τιμή των Ελληνίδων: «[...] Γυναίκες πάνιν των ελευθέρων λαών του κόσμου! πλέκουν επαίνους, λέγουν εγκώμια! Όταν μανθάνουν την καρτερίαν σας!. Η ευτυχία Σας είναι αιώνιος!. Το κλέος μέ-

44. «Νικήρατος», σ. 20.

45. «Νικήρατος», σσ. 21-22.

46. «Νικήρατος», σ. 24.

47. «Νικήρατος», σ. 25.

γα, η δόξ' αἰδίοσ\'.Και διατρέχει τον κόσμον όλον\'.Τον χρόνον όλον, χωρίς κατάπαυσιν\'....] Παρά δουλείαν\' αισχράν και ἄτιμον\', Αβύσσους, φλόγας\'. Θα προτιμήσωμεν [...]»⁴⁸.

Πράξη Β' : Η Β' Πράξη διακρίνεται από γοργότερη δραματική ροή. Τα πρόσωπα θα πάρουν πρακτικές αποφάσεις, ανάλογες με το ήθος τους και την αδήριτη ανάγκη. Προετοιμασία και Έξοδος. Απελπισία και ελπίδα εναλλάσσονται:

Α' σκηνή: (Νικήρατος -Λυσίμαχος). Βραδιάζει. Ο Νικήρατος συζητά με τον Λυσίμαχο την ματαίωση της αποστολής βοήθειας, αφού τα ελληνικά πλοίαρχα έπεσαν στα χέρια του εχθρού. Ο Λυσίμαχος αναφέρεται στις γνώμες των στρατιωτών, οι οποίοι στην συνέλευση έτειναν στο εξής σχέδιο: «Να συνοδεύσωμεν τας γυναίκας και τα παιδιά, έως να τας φέρωμεν έξω κινδύνου. Έπειτα να επιπέσωμεν αφνιδίως κατά του εχθρού, να τον κατατρέψωμεν και να επιστρέψωμεν νικηταί εις το Μεσολόγγι. Οι ειδικοί μας έξωθεν ακούοντες την μάχην και ηξεύροντες τον σκοπόν μας, θα τρέξουν προς βοήθειάν μας. Ο δε εχθρός μη έχων καμμίαν είδησιν, θα εκπλαγή δια το απροσδόκητον τούτο στρατήγημα. Και όχι μόνον θα νικηθή βεβαίως, αλλ' ίσως και αφανισθή διόλου [...]»⁴⁹. Ο Λυσίμαχος προτείνει στον Νικήρατο την ηγεσία της εξόδου. Ο Νικήρατος συλλογίζεται τους γέροντες και τους ανήμπορους που θα παραμείνουν στο Μεσολόγγι. Δεν αμφιβάλλει ότι οι στρατιώτες του Μεσολογγίου ακόμα και μέσα στην απελπισία τους μπορούν να νικήσουν. Εξαιρεί με πάθος το φρόνημα και την αξία τους: «Τίποτε δεν με φαίνεται απίθανον δια την φρουράν του Μεσολογγίου. Τρεις χιλιάδες πολεμισταί συνηθισμένοι να παλαίουν με την πείναν και με την γύμνωσιν, συνηθισμένοι να παίζουν με τον θάνατον, εμψυχωμένοι από την αγάπην της πατρίδος και τον έρωτα της ελευθερίας, πνέοντες εκδίχησιν κατά των απανθρώπων και ασπόνδων εχθρών μας, ημπορούν να διατεράσουν χαρακώματα, να διασπάρουν φαλάγγας, να καταστρέψουν ό,τι τους απαντήσει και να κάμουν ό,τι αποφασίσουν! [...]»⁵⁰. Αλλά δεν θέλει να εγκαταλείψει την πατρίδα του ούτε «μίαν μόνην στιγμήν». Έτσι προτείνει στον Λυσίμαχο να αναλάβει αυτός την ηγεσία της εξόδου. Στα χέρια του αναθέτει τις ζωές των δυο του παιδιών. Τον εξορκίζει να τα σκοτώσει προκειμένου να πέσουν στα χέρια του εχθρού. Ο Λυσίμαχος αρνείται να αφήσει μόνο τον Νικήρατο στο Μεσολόγγι. Αυτός όμως είναι αποφασισμένος να μείνει. Ο Νικήρατος βγαίνει από την σκηνή και πηγαίνει να αποχαιρετήσει τα παιδιά του.

Β' σκηνή: (Λυσίμαχος). Ο Λυσίμαχος θαυμάζει το ήθος του Νικήρατου: «[...] Φροντίζων πάντοτε δια το καλόν της πατρίδος, αποστρεφόμενος τας φατριάς, εμποδίζων τους στρατιώτας από τας καταχρήσεις. Οδηγών πάντοτε αυτούς εις την νίκην και την δόξαν [...]»⁵¹.

Γ' σκηνή: (Λυσίμαχος- στρατιώτης) Ο στρατιώτης αναγγέλλει ότι σε μια ώρα θα σπηθούν οι γέφυρες για να τελεστεί η έξοδος.

Δ' σκηνή: (Λυσίμαχος – στρατιώτες) Ο Λυσίμαχος συλλογίζεται το άμεσο μέλλον. Παρά τις δυσκολίες ελπίζει σε επιτυχία του εγχειρήματος και σε τελική νίκη.

Ε' σκηνή: (Λυσίμαχος- Μεσολογγίτες αξιωματικοί, στρατιώτες) Ο Λυσίμαχος αναγ-

48. «Νικήρατος», σσ. 26-28.

49. «Νικήρατος», σ. 30.

50. «Νικήρατος», σ. 31.

51. «Νικήρατος», σ. 33.

γέλλει τις διαδικασίες της εξόδου. Οι αξιωματικοί ορκίζονται στα όπλα τους: «Η να ζήσωμεν ελεύθεροι ή να πεθάνομεν ελεύθεροι[...], ειδημή, Σν, όστις τιμωρείς τους επιόρκους, ρίξε κεραυνούς και κατέκασέ μας». Ο Λυσίμαχος θαυμάζει την μαχητικότητά τους.

ΣΤ σκηνή: (Λυσίμαχος) Ο Λυσίμαχος είναι συγκινημένος. Ανησυχεί για την παραινόμενη απουσία του Νικήρατου.

Ζ' σκηνή: (Νικήρατος- Λυσίμαχος) Ο Νικήρατος μαθαίνει για τον ιερό όρκο, που έδωσαν οι στρατιώτες του. Εξορκίζει τον Λυσίμαχο –σε περίπτωση που ο ίδιος σκοτωθεί, να βρει εκείνος «τους δυνατούς του έθνους» και να τους ρωτήσει: «Ποία Ερρινύς ενέπνευσεν εις αυτούς την απάνθρωπον και ολεθριάν σπουδαιαρχίαν [...]. Βεβαίωσέ τους ό-τι αντί δόξης, θα καλύψη όνειδος και κατασχύνη, όσους εσπάραξαν και δεν έπαυσαν σπαράττοντες τα σπλάχνα της πατρίδος[...]. Ο Λυσίμαχος δεν εννοεί σε ποιους πρέπει να πει τέτοια τρομερά πράγματα. Θυμωμένος ο Νικήρατος, προσδιορίζει: «Εις τους πολιτικούς, σε είπα, εις τους πολεμικούς, εις πτωχούς, εις πλουσίους, εις όλους τους έλληνες! Ευχαρίστησε εκ μέρους μου όσους ευχής, αληθινούς φίλους της πατρίδος, όσους ιδής θυσιάζομένους υπέρ του έθνους. Ειπέ τους ό-τι μόνον αυτοί εγνώρισαν πόσον αξίζει αυτή η εποχή. Όπου δε ιδής κανένα από τους γενναίους εκείνους φιλέλληνες, χαϊρέτησέ τον αμέσως. Ευχαρίστησέ τον εκ μέρους ανθρώπου, όστις απεφάσισε να ταφή υπό τα ερείπια του Μεσολογγίου.»⁵² Ο Λυσίμαχος στηλιτεύει την αδιαφορία που επιδεικνύουν ορισμένοι επιφανείς Έλληνες, οι οποίοι «περιφέρονται εις ξένα μέρη. Δουλεύουν ξένους ηγεμόνας και ελσημόνησαν το έθνος των. Αλλά και ό-σοι ευρισκόμενοι τώρα εις την Ελλάδα, δεν ενθυμούνται ό-τι είναι πατρίς των!»⁵³. Ο Νικήρατος συγκρατεί το ξέσπασμα του Λυσίμαχου και τον συμβουλεύει όταν βγει από το Μεσολόγγι, να κάνει ό-τι μπορεί για να πείσει ομογενείς και ξένους για το δίκαιο του αγώνα. Τον θερμό διάλογο διακόπτουν οι θρήνοι των γυναικών και των παιδιών που μπαίνουν στην σκηνή.

Η' σκηνή: (Νικήρατος-Λυσίμαχος-Κλεονίκη-Χαριγένης- γυναίκες και παιδιά) Με δέος οι δυο άνδρες παρακολουθούν την είσοδο και τον θρήνο των γυναικών και των παιδιών, που χαίρετόν με σπαραγμό τα σπίτια τους, τους τάφους, το χώμα της πατρίδας τους.

Θ' σκηνή: (Νικήρατος- Λυσίμαχος- Κλεονίκη με τον αδελφό της) Ο Νικήρατος συγκλονισμένος αποχαρετά τα παιδιά του: «[...] αγάτη της Πατρίδος, μόνον συ δύνασαι να με κατατείσης να αποχωρισθώ τέτοια τέκνα. Ενδυνάμωσέ με την ώραν ταύτην. Α! υέ μου! με ποίον βλέμα με βλέπεις, ως να αγνοής την δυστυχίαν σου[...]».⁵⁴ Η Κλεονίκη θυμώνει με τον πατέρα της. Διαμαρτύρεται λέγοντας ό-τι δεν αγαπά τα παιδιά του, εφόσον τα στέλνει να πεθάνουν μακριά του. Επικειρεί να αυτοχειριασθεί με ένα ξίφος κρυμμένο στα ρούχα της. Ο πατέρας της προλαβαίνει και την σώζει. Ο Νικήρατος υποφέρει, ταλαντεύεται από την ανυποχώρητη, ακραία στάση της Κλεονίκης. Το δίλημά του κορυφώνεται όταν και ο ανήλικος Χαριγένης αρνείται να ακολουθήσει τους άλλους. Τελικά υποκύπτει. Αποφασίζει να κρατήσει τα παιδιά μαζί του και ό-λοι να πεθάνουν στην πυριτιδαποθήκη: –«ας μεταβώμεν εις άλλην οικίαν... εδώ πλησίον»⁵⁵. Ο Λυσίμαχος αποχωρεί

52. «Νικήρατος», σσ. 36-27.

53. «Νικήρατος», σσ. 38-39.

54. «Νικήρατος», σ. 41.

55. «Νικήρατος», σσ. 42-43.

συνοδοεύοντας τα γυναικόπαιδα και υπόσχεται να επιστρέψει σώος για να συνεχίσει τον αγώνα του.

Πράξη Γ' : Εδώ η ροή του δράματος είναι κατατακτική. Οι ήρωες υπερβαίνουν τον εαυτό τους, αλλά και τα γεγονότα υπερβαίνουν την προσδοκία τους. Οπισθοδρόμηση. Μάχη. Ολοκαύτωμα.

Α' σκηνή: (Νικήρατος-πληγωμένοι στρατιώτες) Η νύχτα κυκλώνει το Μεσολόγγι. Ο Νικήρατος εξηγεί στους πληγωμένους αλλά ακόμα όρθιους στρατιώτες, τις θέσεις που πρέπει να έχουν, όταν οι στρατιώτες του Ιμπραήμ θα μπαίνουν στην πόλη. Οι στρατιώτες καταλαμβάνουν τις θέσεις τους.

Β' σκηνή: (Νικήρατος) Ο Νικήρατος φοβάται για την έκβαση της εξόδου. Κραυγές ταράζουν την νύχτα. Η πομπή των μεσολογγιτών, που επιχειρούν την έξοδο, οπισθοδρομεί. Ο Νικήρατος τραβά το ξίφος του.

Γ' σκηνή: (Νικήρατος-Λυσίμαχος- στρατιώτες) Ασθμαίνοντας και με γυμνό το ξίφος ο Λυσίμαχος εξηγεί τον λόγο της υποχώρησης. Το σχέδιο έχει προδοθεί: «Τούρκοι εις το Μεσολόγγι. Ήξευραν τους σκοπούς μας. Παντού έβαλαν ενέδρας [...] αφηνδύως ακούομεν! Οπίσω εις τους τόπους σας! Επιστρέφομεν. Και Τούρκοι ήσαν στα κανονιοστάσια, χωρίς να το ηξεύρωμεν. Και Τούρκοι έμβαναν εις το Μεσολόγγι! [...] Ημείς ανακατωμένοι με αυτούς, μαχόμενοι, μόλις ημπορέσαμε να φθάσωμεν ως εδώ. Δεν είναι πλέον καιρός! Οι Τούρκοι προχωρούν!»⁵⁶. Ο Νικήρατος τρέχει μαζί με τον Λυσίμαχο προς βοήθεια των στρατιωτών.

Δ' σκηνή: (Ιμπραήμ- ευρωπαίος απεσταλμένος) Ο Ιμπραήμ δεν χαίρεται για την νίκη του. Αναλογίζεται τις μεγάλες απώλειες και τον χρόνο που δαπάνησε πολιορκώντας το Μεσολόγγι. Παραδέχεται ότι η προδοσία είναι η αιτία της νίκης του. Θυμιάζει όσους από τους μεσολογγίτες στρατιώτες κατάφεραν ακόμα και με αυτές τις συνθήκες να διασπάσουν τον κλοιό και να σωθούν. Ο Γάλλος αξιωματικός τον παρηγορεί, λέγοντάς του ότι σημασία έχει η νίκη του και το γεγονός ότι πάτησε το Μεσολόγγι. Για το μέλλον της επανάστασης τον διαβεβαιώνει ότι: «Ηξεύρωμεν τον τρόπον να έχωμεν διηρημένους τους Έλληνες».

Ε' σκηνή: (Ιμπραήμ- Φρουροί) Ο Ιμπραήμ σχολιάζει τις δολοπλοκίες και τα πανούργα τεχνάσματα των Ευρωπαίων: «[...] δια ολίγον χρυσίον, γίνονται κόλακες και χαίρονται συνεργούντες εις την φθοράν των ομοθηήσκων τους[...]»⁵⁷. Ελπίζει ότι σε 20 χρόνια θα έχει κατακτήσει ολόκληρη την Ευρώπη.

ΣΤ' σκηνή: (Ιμπραήμ, Τούρκοι, Έλληνες, Λυσίμαχος) Τις σκέψεις του Ιμπραήμ διακόπτουν οι ήχοι της μάχης. Από μπροστά του περνούν Τούρκοι που οπισθοχωρούν και Έλληνες με αρχηγό τον Λυσίμαχο που τους καταδιώκουν.

Ζ' σκηνή: (Νικήρατος) Ο Νικήρατος στην δραματική του αποθέωση: Κρατά στο ένα χέρι το γυμνό σπαθί του και στο άλλο τον αναμμένο δαυλό. Προσφωνεί την πατρίδα του, την γη του, τους νεκρούς του φίλους, τους ανδρείους που θυσιάστηκαν, τους ημιθανείς στρατιώτες που ακόμα πολεμούν. Ετοιμάζεται να βάλει φωτιά στην πυριτιδαποθήκη: «[...] Έφθασεν η ώρα!... Πυρ εις τας υπονόμους!... Θάνατος εις τας Τίγρεις!... Θάνατος εις τους βαρβάρους! ... Ας τους καταπή όλους το Μεσολόγγι! Και ημείς... και τα τέκνα

56. «Νικήρατος», σ. 46.

57. «Νικήρατος», σ. 48.

μου... Όλοι εις τον αέρα.»⁵⁸. Το ολοκαύτωμα: Ακούγεται μέγας κρότος και όλα καταστρέφονται.

Η Δομή

Ο «Νικήρατος» έχει ενδιαφέρουσα εσωτερική δομή, καθώς και επεξεργασμένη τεχνική και συγκρότηση, ως προς τα εξής:

α) Η «καμπύλη» της δραματικής εξέλιξης είναι σταθερά ανοδική: Οι ρυθμοί του δράματος είναι αδιάπτωτοι και βαίνουν αυξανόμενοι –ολοένα και γοργότεροι. Οι συνασθηματικές εντάσεις βαίνουν και αυτές αυξητικά. Με την ροή των γεγονότων, η δραματική ακολουθία πυκνώνει και δυναμώνει. Εν τέλει το δράμα κορυφώνεται, ώσπου «εκρηγνυται» κυριολεκτικά.

β) Η αλληλουχία των σκηνικών συμβάντων έχει τάξη, σαφήνεια, συνέπεια και σταθερή ροή. Η αλληλοδιαδοχή αυτή των σκηνικών ενοτήτων δεν είναι διόλου μηχανιστική. Οι ενοότητες του δράματος διατηρούν συνεχώς το σχήμα: αιτία–αποτέλεσμα. Η δραματική ακολουθία χαρακτηρίζεται επίσης από καθαρότητα και εσωτερικότητα. Δεν παρατηρείται καμία άστοχη επαναφορά, καμία νοηματική ασυνέπεια. Σε κανένα σημείο του «Νικήρατου» ακόμα και στα πιο αδύναμα –από πλευράς σκηνικής έμπνευσης ή λογοτεχνικής αξίας– δεν συναντάμε δραματολογική αμηχανία ή άσκοπους πλατειασμούς.

γ) Η γλωσσική επεξεργασία του δράματος είναι φανερή. Η γλώσσα του «Νικήρατου» είναι η «λόγια» γλώσσα της εποχής, η οποία παρά την «δυσκαμψία» της –ιδίως στο να εκφράσει ένα τόσο άμεσο δραματικό θέμα–, δεν καταφέρει να εξαφανίσει την δύναμη, την αλήθεια, την τόλμη και την ζωντάνια του. Κατά την γνώμη μας, η γλωσσική μορφή του «Νικήρατου» εκλαμβάνεται και ως ενσυνείδητη απόπειρα απόδοσης του «υψηλού» –ως καλλιτεχνικής ποιότητας– κατά το γλωσσικό έθος των «παιδευμένων» της εποχής. Ο γλωσσικός τόνος είναι μεγαλοπρεπής, ίσως «αρχαιοπρεπής» αλλά όχι βαρύγδουπος, ούτε εξεζητημένος. Η ειλικρινής πατριωτική ιδέα, ο βαθύς πόνος, η οργή, το πάθος αλλά και η ευαισθησία και λεπτότητα της Ευανθίας Καίρη «προδίδονται» και ξεχύνονται σε κάθε φράση του λόγιου δραματικού κειμένου. Έτσι το ιδεολογικό φορτίο και η συγκινησιακή αποτύπωση στην γλώσσα του «Νικήρατου» είναι ακόμα και για τον σημερινό αναγνώστη, υπέρτερα της λόγιας «δέσμευσής» της.

δ) Οι δραματικοί ήρωες –ιδεολογικά και ηθικά–, είτε εκφράζουν θέση είτε άρνηση είναι εξαιρετικά σημαίνοντες. Οι χαρακτήρες των προσώπων διαγράφονται με αδρότητα και ακρίβεια και διακρίνονται για την ποιότητα και βάρος τους. Χωρίς να είναι σχηματικοί, παραμένουν πάντοτε αμετακίνητοι στις βασικές τους απόψεις. Επομένως οι συγκρούσεις μεταξύ τους είναι τόσο ισχυρές, όσο και άκαρπες. Δεν παρατηρείται καμία μεταλλαγή ούτε ανάκληση της αρχικής θέσης των υποκειμένων. Μόνο οι καίριες, αντικειμενικές συνθήκες είναι αυτές που ορίζουν την συντριβή των μεν και την επικράτηση των δε.

Μια ενδιαφέρουσα, αλλά δευτερεύουσα αλλαγή παρατηρείται σε συμπεριφορά δρώντος προσώπου μετά από εσωτερική, συνασθηματική σύγκρουση: Αυτή του Νικήρατου, όταν η απόπειρα αυτοκτονίας της Κλεονίκης και οι ικεσίες του μικρού Χαρίγνη κλονίζουν τον ηγέτη –ως πατέρα– και τον κάνουν να υπαναχωρεί από την αρχική απόφαση

58. «Νικήρατος», σσ. 49-50.

του να στείλει τα παιδιά του στην έξοδο. Είναι η πιο ευαίσθητη, η πιο ανθρώπινη στιγμή του Νικήρατου, όταν γίνεται επίορκος της υπόσχεσης στην πεθαιμένη γυναίκα του, υποχωρώντας στο «παράλογο» και αθώο πείσμα των παιδιών του.

ε) Τα «ρεαλιστικά» στοιχεία του έργου, εξ αιτίας της έντασης του ίδιου του ιστορικού γεγονότος που πραγματεύεται, υπερνικούν την «ρομαντική» διάθεση της δραματολογού, η οποία διαφραίνεται στην δραματική υπερβολή της απόπειρας αυτοκτονίας της Κλεονίκης. Η ακρότητα όμως αυτή δεν φτάνει μέχρι τον σχηματικό μελοδραματισμό. Είναι μάλλον μια πράξη απόλυτης αποφασιστικότητας και νεανικού πείσματος, ένας συναισθηματικός «εξβιασμός».

στ) Άξια ιδιαίτερης παρατήρησης είναι η αγωνία στον τρόπο εξέλιξης του δράματος, όπου η συνεχής υπέρβαση των γεγονότων αναλογεί προς τις συνεχείς υπερβάσεις των ηρώων του, μέχρι την στιγμή της συντριβής τους:

Τα προσδοκώμενα διαρκώς αναιρούνται, διαψεύδονται. (Ματαίωση της έλευσης τροφής στους πολιορκημένους. Ματαίωση του αρχικού σχεδίου της εξόδου. Ματαίωση της διαφυγής. Προδοσία. Ματαίωση της σωτηρίας.) Η σκληρότητα της πραγματικότητας μέσα στην οποία κινούνται οι ήρωες ξεπερνά πάντοτε και τις πιο δυσόιωνες προβλέψεις. Οι δραματικοί ήρωες όμως κάθε φορά καταφέρνουν να προσαρμόζονται στις καινούργιες αντιξοότητες. Συντονίζονται. Ταλαντεύονται μεταξύ απελπισίας και ελπίδας. Καταστρώνουν και πάλι σχέδια. Παλεύουν. Εξαίρονται. Διαψεύδονται και πάλι. Και όταν η πραγματικότητα σκεπάζει κάθε ελπίδα, όταν όλες οι ματαιώσεις έχουν συντελεστεί, όταν όλες οι δυνατότητες έχουν αποκλειστεί, όταν όλες οι υποκειμενικές υπερβάσεις έχουν εξαντληθεί, τότε ο «Νικήρατος» γίνεται ολοκαύτωμα.

Αυτόν τον τελευταίο λόγο του «Νικήρατου», –τη στιγμή που λαμπάδιαζε το κορμί του, την στιγμή της αυτοθυσίας του– διάλεξε η Ευανθία να απαγγείλλει στον Αλέξανδρο Σούτσο⁵⁹, όταν την παρακάλεσε να ακούσει από τα χείλη της ένα απόσπασμα του δράματός της: «Σκιαί των ηρώων... σκιαί των φίλων μου... μη αδημονείτε... έφθασεν η ώρα... Πυρ!...».

59. Ν. ΛΑΣΚΑΡΗΣ: *Ιστορία...*, ως αν., σ. 260). Παραστάσεις του «Νικήρατου» έγιναν αμέσως μετά την έκδοσή του από ερασιτέχνες στη Σύρο (1826). Αργότερα (1830) και πάλι στην Ερμούπολη αλλά και στο Μεσολόγγι και στην Άνδρο -στο Κάφειο Ορφανοτροφείο με ηθοποιούς τους μαθητές. (Ν. ΛΑΣΚΑΡΗΣ, *Ιστορία*, ως αν., τ. Ι, σ. 259.)